

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ СТОРОНАМИ УМОВ ДОГОВОРУ

Проаналізовано цивільно-правову відповідальність сторін за порушення умов договору. Схарактеризовано правові наслідки, що настають у випадку порушення договірних зобов'язань.

Проанализирована гражданско-правовая ответственность сторон за нарушение условий договора. Охарактеризованы правовые последствия, которые наступают в случае нарушения договорных обязательств.

Civil liability of the parties for the breach of a contract's conditions is analyzed. Legal consequences of breaching contract obligations are characterized.

З метою забезпечення стабільності цивільного правовідношення, забезпечення належного виконання сторонами своїх обов'язків, а також відновлення порушеного боржником права кредитора у зобов'язанні, відновлення його майнового становища, що постраждало від порушення його права, застосовується механізм відповідальності за порушення сторонами умов договору.

Проблематика цивільно-правової відповідальності досліджува-лася ученими-юристами у різних аспектах. Фундаментальні дослідження у цій сфері були проведені О. С. Іоффе [1], Г. К. Матвєєвим [2], Б. С. Антімоновим [3; 4], Н. С. Малєніним [5; 6], В. Ф. Масловим [7], Ф. Л. Рабіновичем [8], В. К. Райхером [9] та іншими ученими.

Але дана проблематика є достатньо актуальною та потребує подальшого дослідження.

Питання про поняття цивільно-правової відповідальності є спірним в юридичній науці. Так, В. П. Грібанов визначав цивільно-правову відповідальність як одну з форм державного примусу, пов'язану із застосуванням санкцій майнового характеру, направлених на відновлення порушених прав і стимулювання нормальних економічних відносин юридично рівноправних учасників цивільного обороту [10, с. 172–173].

Б. І. Пугінський також відзначає, що «хоча відповідальність може бути реалізована у безспірному (непозовному) порядку і навіть добровільно покладена на себе боржником шляхом сплати суми неустойки або збитків стороні, що потерпіла, це не змінює її державно-примусового характеру» [11, с. 137].

У той же час не можна не наголосити, що державний примус, примусовий характер властиві будь-якій санкції, заснованій на правовій нормі примусовою мірою. Проте, як вірно відзначав О. С. Іоффе, не будь-яка санкція є мірою юридичної відповідальності. Відповідальність – це не просто санкція за правопорушення, а така санкція, яка тягне певні позбавлення майнового або особистого характеру [1, с. 7–8].

Значний інтерес при дослідженні договірною правовідношення представляє визначення співвідношення «договірної санкції» та «договірної відповідальності». Як вірно відзначав Б. С. Антімонов, «договірною санкцією є правовий наслідок, який норма встановлює або допускає у разі порушення договірною зобов'язання. Такий наслідок завжди несприятливий для сторони в договорі. Ця ознака властива і договірній відповідальності, оскільки договірна відповідальність є видом договірної санкції. Але договірна відповідальність має і свої специфічні особливості, видові ознаки, якими вона відрізняється від родового поняття договірної санкції. Договірна відповідальність є завжди додатковим зобов'язанням, що містить додаткову правомочність кредитора і додатковий обов'язок боржника, яких не було у змісті первинного зобов'язання до його порушення» [3, с. 17].

Безумовно, не будь-яка договірна санкція може бути охарактеризована як додаткове зобов'язання, що тягне для боржника позбавлення майнового характеру.

Деякі автори виділяють так звану позитивну відповідальність, під якою розуміється неухильне, суворе, гранично ініціативне здійснення всіх обов'язків [12, с. 371].

Широкого підходу до визначення відповідальності дотримується В. А. Тархов, на думку якого цивільно-правова відповідальність – «обов'язок, який регулюється правом, дати звіт у своїх діях» [13, с. 8–11].

Із наведених вище визначень відповідальності найбільш, на наш погляд, вірно відображає суть цього поняття визначення, запропоноване О. С. Іоффе. На його думку, «цивільно-правова відповідальність є санкцією за правопорушення, що викликає для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових або додаткових цивільно-правових обов'язків» [14, с. 97].

Говорячи про підставу цивільно-правової відповідальності в цілому (як договірної, так і позадоговірної), необхідно вказати, що тривалий час панувала думка, згідно з якою підставою цивільно-правової відповідальності був «склад цивільного правопорушення» [2, с. 7; 5, с. 22; 15, с.141; 16, с. 57; 17].

Під складом цивільного правопорушення одні автори розуміють сукупність певних ознак правопорушення, що характеризу-

ють її як достатню підставу відповідальності. На думку інших, – це сукупність спільних, типових умов, наявність яких необхідна для покладання відповідальності на порушника цивільних прав і обов'язків, що у різних поєднаннях зустрічаються при будь-якому цивільному правопорушенні. Незважаючи на наведені відмінності, в основному ці позиції єдині – підставою цивільно-правової відповідальності є склад цивільного правопорушення.

Був визначений і набір елементів складу цивільного правопорушення, якими прийнято вважати: протиправну дію (бездіяльність), шкоду (або шкідливі наслідки), причинний зв'язок між протиправною дією (бездіяльністю) і шкідливими наслідками, що настали, вину правопорушника.

Нині ця позиція переглядається. На думку В. В. Вітрянського, «підставою цивільно-правової відповідальності (єдиною і спільною) є порушення суб'єктивних цивільних прав, як майнових, так і особистих немайнових, оскільки цивільно-правова відповідальність є відповідальністю одного учасника майнового обороту перед іншим, відповідальність порушника перед потерпілим, її загальною метою є відновлення порушеного права на основі принципу відповідності розміру відповідальності розміру заподіяної шкоди або збитків. При застосуванні цивільно-правової відповідальності не мають жодного правового значення «шкідливі наслідки» з точки зору негативного впливу допущеного порушення цивільних прав на суспільні інтереси (втім, як і самі суспільні інтереси), «об'єктивна» і «суб'єктивні» сторони цивільного правопорушення» [18, с. 569].

До умов цивільно-правової відповідальності вказаний автор відносить: протиправність порушення суб'єктивних цивільних прав, наявність збитків (шкоди), причинний зв'язок між порушенням суб'єктивних цивільних прав і збитками (шкодою), вину порушника [18, с. 570].

Законодавством України встановлені наступні правові наслідки за порушення зобов'язань: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди (ст. 611 ЦК України) [19].

Під збитками розуміються витрати, здійснені кредитором, втрата або пошкодження його майна (реальний збиток), а також неотримані кредитором доходи, які він отримав би, якби зобов'язання було виконане боржником (утрачена вигода).

Для цивільного права України традиційним є принцип повного відшкодування збитків.

Застосування принципу повного відшкодування збитків обумовлене необхідністю відновити права потерпілої сторони в

зобов'язанні. О. С. Іоффе підкреслював, що, лише керуючись принципом повного відшкодування збитків, можна відновити становище, яке існувало на момент правопорушення; лише завдяки ньому забезпечується всебічна охорона інтересів тих, хто зазнає збитків від несправності своїх контрагентів; лише дотримуючись цього принципу збитки, що настали, вдається повністю віднести на рахунок особи, яка їх завдала [14, с. 103].

Будучи заходами цивільно-правової відповідальності, наведені вище правові засоби виступають і в інших значеннях. Вони є також засобами захисту прав, а неустойка (штраф, пеня) виступають ще і як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. У сукупності функцій вони є одним із головних інструментів зміцнення договірної дисципліни, що, у свою чергу, є важливим резервом піднесення економіки, прискорення перетворень в господарській і соціальній сферах [20, с. 13–14].

Враховуючи характер проблем, що виникають в договірних відносинах, доцільно розглянути перераховані правові інститути перш за все в ролі заходів відповідальності за невиконання або неналежне виконання договору.

На практиці поширені такі порушення, для запобігання яким потрібне встановлення заходів майнової відповідальності. Загроза стягнення збитків досить часто виявляється недостатньо ефективною мірою, оскільки виявляється украй важко, а в деяких випадках і просто неможливо визначити конкретний розмір збитку від правопорушення. Мова йде про такі неналежні дії, як ухилення від укладення договору, затримка передачі відповідного майна тощо. Відсутня можливість передбачити санкції за них в договорі між сторонами, оскільки порушення допускаються до укладення або на стадії укладення договору.

У зв'язку з цим необхідно розглянути певну проблему загального характеру. У цивілістиці традиційно виділяються два різновиди цивільно-правової відповідальності: договірна і деліктна. Поряд із цим загальновизнаним є і положення, в силу якого в цивільному праві існує самостійне зобов'язання укласти договір, коли необхідність його укладення передбачена законом або попереднім договором між контрагентами. Забезпечення виконання вказаного зобов'язання передбачає виділення особливої групи заходів відповідальності. Вони підлягають застосуванню у зв'язку з допущеною неправомірною відмовою від укладення або затримкою оформлення договору і умовно можуть бути названі «переддоговірними» санкціями.

Було б доцільно доповнити законодавство нормами, що встановлюють відповідні заходи відповідальності за вказані порушення. Це рішення, на наш погляд, є найбільш доцільним з урахуван-

ням поширеності та суттєвого характеру порушень, що допускаються на стадії укладення договорів.

Основний принцип виконання зобов'язань полягає в реальному здійсненні суб'єктами їх прав і виконанні взятих на себе зобов'язань. Як справедливо відзначає Р. О. Халфіна, встановлення майнової відповідальності «повинно спонукати до своєчасного і належного виконання обов'язків» [21, с. 101].

Досліджуючи ефективність санкцій, І. Н. Петров констатував низьку результативність відповідальності за багато правопорушень, пов'язуючи таке становище з недоліками в правовому регулюванні відповідальності [22, с. 17].

До тих моментів, що вимагають першочергової уваги, на нашу думку, відноситься правильний вибір виду санкції і визначення порядку її застосування з урахуванням характеру завдань, які виконуються. При порушеннях, що носять тривалий характер, як підтверджує практика, досягти реального виконання обов'язків більш успішно дають можливість не одноразові стягнення сум, а безперервно поточні (відповідно до тривалості прострочення) санкції.

Відповідальність у вигляді неустойки (штрафу, пені) важливо передбачати за невиконання також інших значущих для сторін вимог.

Основним засобом боротьби з подібного роду порушеннями є стягнення заподіяних збитків.

Можливість відшкодування збитків як захід впливу і спосіб відновлення майнового становища кредитора в деяких договірних зобов'язаннях використовується досить рідко.

Вказане положення, проте, не дає підстав для протиставлення неустойки стягненню збитків і оголошення неустойки як основного способу забезпечення виконання зобов'язань. Кожен із заходів відповідальності здатний виконувати відповідні функції лише за наявності відповідних умов. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, якими обставинами викликається недостатнє використання такої міри, як відшкодування збитків потерпілій стороні. На думку деяких учених, вказане положення обумовлюється відсутністю належної уваги з боку правознавців до проблеми відшкодування збитків [23, с. 6]. З подібною думкою важко погодитися. Основна причина, на нашу думку, полягає в складності обґрунтування вимог про відшкодування збитків в господарському суді.

Обґрунтування позовів про стягнення збитків дійсно пов'язане із значними складнощами. Перш за все, це стосується таких моментів, як встановлення причинного зв'язку між порушенням і його негативними наслідками та розміри втрат.

Поряд із цим навряд чи можна прийняти пропозицію про спрощення процесу доведення збитків. Будь-які спрощення, що мотивуються складністю документально підтвердити причинний зв'язок або розмір збитків, здатні призвести до зворотних резуль-

татів – свавілля при ухваленні судових рішень, необґрунтованого стягнення сум з відповідачів.

Цивілістами вже було відмічено, що мета цивільно-правової відповідальності – «відновлення порушених майнових прав кредитора, що потерпів від порушення» [24, с. 180]. Досягнення вказаної мети ускладнюється при заміні збитків твердою сумою. Справедливо зауважив О. С. Іоффе, що стягнення заздалегідь передбачених договором грошових сум має ту перевагу, що для цього достатньо одного факту винного порушення зобов'язання: не потрібно доводити ні розмір, ні факт настання збитків. Недолік же подібних заходів полягає в тому що сума, яка стягується з порушника, «не порівнюється із заподіяною ним майновою втратою і тому відшкодувати збиток зазвичай не здатна» [25, с. 109–110].

Більш перспективним вирішенням даної проблеми є вдосконалення науково обґрунтованих методик обчислення збитків, диференціація їх відповідно до особливостей господарської діяльності потерпілого і характеру допущеного порушення. Так, І. В. Матанцев відзначає, що для підвищення значення цього виду відповідальності «необхідні вдосконалення тих, що існують, і розроблення нових типових та індивідуальних методик обчислення збитків стосовно окремих галузей народного господарства із врахуванням їхніх особливостей» [26, с. 117].

Отже, завдяки заходам цивільно-правової відповідальності, наведені вище правові засоби виступають одним із головних інструментів зміцнення договірної дисципліни, що є важливим резервом для піднесення економіки.

Список літератури: 1. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1955. – 311 с. 2. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / Г. К. Матвеев. – К. : Киев. ун-т, 1955. – 308 с. 3. Антимонов Б. С. Основания договорной ответственности социалистической организации / Б. С. Антимонов. – М. : Госюриздат, 1962. – 175 с. 4. Антимонов Б. С. Гражданско-правовая ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности / Б. С. Антимонов. – М. : Юрид. лит., 1952. – 294 с. 5. Малейн Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Малейн Н. С. – М. : Наука, 1968. – 207 с. 6. Малейн Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малейн. – М. : Юрид. лит., 1985. – 192 с. 7. Маслов В. Ф. Обязательства из причинения вреда : учеб. пособ. / В. Ф. Маслов. – Х., 1961. – 103 с. 8. Рабинович Ф. Л. Вина, как основание договорной ответственности предприятия / Ф. Л. Рабинович. – М. : Юрид. лит., 1975. – 168 с. 9. Райхер В. К. Правовые вопросы договорной дисциплины в СССР / Райхер В. К. – Л. : ЛГУ, 1958. – 267 с. 10. Гражданское право : учебник : в 2 т. / [под ред. Е. А. Суханова]. – М. : БЕК, 1993. – Т. 1: Гражданское право. – 1993. – 383 с. 11. Пугинский Б. И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Б. И. Пугинский. – М. : Юрид. лит., 1984. – 224 с. 12. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. / С. С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1: Основные вопросы общей теории социалистического права. – 1972. – 394 с. 13. Тархов В. А. Ответственность по советскому граждан-

скому праву / В. А. Тархов. – Саратов : Сарат. ун-т, 1973. – 456 с. 14. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с. 15. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков // Ученые труды. ВИЮН. – Вып. 3. – 1940. – 192 с. 16. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с. 17. Яичков К. К. Система обязательств из причинения вреда в советском гражданском праве / К. К. Яичков // Вопросы гражданского права / [под ред. И. Б. Новицкого]. – М. : МГУ, 1957. – С. 145–201. 18. Брагинский М. И. Договорное право: Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 1997. – 681 с. 19. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356. 20. Красавчиков О. А. Договорная дисциплина: сущность и основные компоненты / О. А. Красавчиков // Договорная дисциплина в советском гражданском праве : межвуз. сб. науч. тр. / [отв. ред. О. А. Красавчиков]. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1985. – С. 4–27. 21. Халфина Р. О. Право и хозрасчёт / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1975. – 110 с. 22. Петров И. Н. Проблемы повышения эффективности законодательства об ответственности хозорганов за нарушение обязательств : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора юрид. наук / И. Н. Петров. – М., 1975. – 37 с. 23. Овсиенко В. В. Проблемы возмещения убытков в хозяйственном праве : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора юрид. наук / В. В. Овсиенко. – Х., 1972. – 33 с. 24. Хозяйственное законодательство : учебник / [под ред. Н. И. Клейн]. – М. : Юрид. лит., 1990. – 270 с. 25. Иоффе О. С. Право и хозяйственная деятельность социалистических организаций / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1979. – 111 с. 26. Матанцев И. В. Гражданско-правовая ответственность в обеспечении дисциплины поставок / И. В. Матанцев // Договорная дисциплина в советском гражданском праве : межвуз. сб. науч. тр. / [отв. ред. О. А. Красавчиков]. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1985. – С. 115–119.

Надійшла до редколегії 08.05.2009

УДК 347.44(477):656.13

В. Ю. Моторна

ДОГОВІР ВИПРОБУВАННЯ АВТОМОБІЛЯ

Висвітлено причини використання в Україні договору випробування автомобіля, однією з яких є впровадження права Європи у національне законодавство; проаналізовано засади існуючої практики застосування такого договору; розкрито питання номенології та мети укладання угоди; запропоновано поняття договору випробування автомобіля та пояснено необхідність вивчення цього нового інституту.

Рассмотрены причины использования в Украине договора испытания автомобиля, одной из которых является внедрение права Европы в национальное законодательство; проанализированы основы существующей практики применения такого договора; раскрыты вопросы номенологии и цели соглашения; предложено понятие договора испытания автомобиля, а также объяснена необходимость изучения данного нового института.
